

УДК 911.3

DOI: 10.18524/2303-9914.2019.2(35).183734

О. Г. Топчієв, докт. геогр. наук, професор¹**В. А. Сич**, канд. геогр. наук, доцент¹**В. В. Яворська**, докт. геогр. наук, професор¹**О.О. Долинська**, аспірант²

¹Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра економічної та соціальної географії і туризму,
вул. Дворянська 2, м. Одеса, 65082, Україна
yavorskaya@onu.edu.ua

²Київський національний університет,
кафедра економічної та соціальної географії,
вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, 01601, Україна

ЕКОЛОГІЧНИЙ ІМПЕРАТИВ У КОНЦЕПЦІЯХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І ЙОГО ГЕОГРАФІЧНІ СКЛАДОВІ

Розглянуто проблему поширення екологічного імперативу на всі види життєдіяльності суспільства та адаптації екологічних регламентів і норм до нових цивілізаційних умов. Мета даної роботи – представити головні напрямки використання концепції екологічного імперативу у географічних дослідженнях. Позначено питання відсутності у структурі господарства країн та регіонів єдиного господарського сектору, який би об'єднував природоохоронний та рекреаційний види діяльності. В залежності від рівня організації життєдіяльності, екологічний імператив ставить різні завдання – від забезпечення здорового довкілля населення до збереження біосфери. Зазначено, що кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується прискореним переходом до екоконцепцій, серед яких становлення і розвиток регіональної соціально-економічної політики; роль і місце у ній природоохоронних і соціально-економічних чинників. Запропоновано формування нової структурної одиниці: сектора соціоприродних видів економічної діяльності, який об'єднав би природоохоронні та рекреаційні галузі господарства та відповідні види господарської діяльності. Розглянуто проблеми формування міжгалузевого комплексу соціоприродних видів діяльності на прикладі Одеського регіону.

Ключові слова: екологічний імператив, рекреаційно-туристична діяльність, геоекологічні дослідження, соціоприродні види діяльності.

ВСТУП

Екологічний імператив (ЕІ), що включає звід правил і обмежень, дотримуючись яких людство може забезпечити собі майбутнє, став останнім часом "усепроникаючим" і "всеохоплюючим". І справа не тільки в тому, що суспільство

все чіткіше усвідомлює реальну загрозу зниження якості свого середовища життєдіяльності, "свого будинку". Екологічний підхід отримав загальнонауковий статус ще й тому, що практично він зачіпає всі компоненти природи, всі сфери життєдіяльності, зачіпає і нарізно – при їх відокремленому розгляді, і разом – в поєднаннях, комбінаціях, ансамблях. Будь-яка наука сьогодні без видимих зусиль встановлює свою предметну область екологічних досліджень, свою частину "екологічного пирога". І чим стрімкіше розвивається наука, засоби і методи людської діяльності, тим сильніше і наполегливіше виникає потреба в виникненні таких обмежень і заборон. Варто згадати, що факти збереження людського роду та загальний розвиток суспільства зобов'язані появі перших заборон і норм, які в кінцевому підсумку сформували вихідні принципи людської моралі. Від їх строгості і універсальності безпосередньо залежали сила і досконалість суспільства. Зараз виникає такий переломний момент, коли ці принципи повинні бути адаптовані до нових цивілізаційних умов, а контроль над їх дотриманням має бути максимально розширений.

Протягом століття екологічний підхід, започаткований як один з різновидів біологічної науки, став потужним міждисциплінарним науковим напрямом, до якого інтегрувалась значна низка традиційних наук. Для географії найбільш помітними наслідками міжпредметної інтеграції стала соціальна екологія та геоєкологія. Екологічній проблематиці присвячено достатньо праць багатьох українських і зарубіжних учених. Істотний внесок у її аналіз зробили відомі закордонні дослідники Т. Беррі, М. Бегон, Дж. Харпер, С. Сантра, М. Бенедикт, О. Барієр, І. Холден, Т. Манн, Ф. Штейнер [18–26] та ін. Серед українських науковців, хто серед перших звернув увагу на той факт, що ніякі плани сталого розвитку не можуть бути здійснені без урахування екологічного стану держави, були Ю. Р. Шеляг-Сосонко та Я. П. Дідух [16], на необхідність запровадження в Україні екологічно орієнтованого (ландшафтного) планування (ЛП) та стратегічної екологічної оцінки (СЕО) на усіх рівнях територіального планування наголошувалось в роботі Л. Г. Руденка, С. А. Лісовського та Є. О. Маруняка [4, 9], проблемі формування екологічного імперативу шляхом екологізації суспільної свідомості та моралі, а також важливості поширення достовірної екологічної інформації серед населення, присвячені праці Скалецького Ю. М., місце і роль екологічного імперативу в системі забезпечення безпеки держави досліджувались в роботах Л. Малюти, Л. Мільник, О. Погайдак [5], Ю. Туниці [15] та ін. Незважаючи на значний обсяг напрацювань у цій сфері, окремі аспекти визначення та ролі екологічного імперативу для розвитку суспільства залишаються актуальними і потребують подальшого вивчення.

Розвиток природоохоронної та рекреаційної діяльності ще не позначений відповідними трансформаціями структури господарства країни і регіонів. Україна імплементує європейський досвід формування екологічних мереж, планування територій, ландшафтного планування, і теоретико-методологічна розробка цих новітніх напрямків у вітчизняній географії вочевидь запізню-

ється. Ще однією тенденцією виступає потужна екологізація географічних досліджень від необхідного використання окремих екологічних показників і характеристик до формування наскрізного методологічного принципу, який ми називаємо "екологічним імперативом". **Мета роботи** – обґрунтувати головні напрямки використання концепції ЕІ у географічних дослідженнях.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В якості методологічної основи використано розробки, які викладені в наукових працях [3, 5, 6, 10, 12, 18, 19]. В роботі застосовано, картографічний, порівняльно-географічний, статистичний методи. При проведенні дослідження автори керувалися загальнонауковими методами в географічних дослідженнях, фундаментальними філософськими методами, зокрема принципом всебічного розгляду предмета, принципом єдності логічного та історичного. Автори використовували дослідження в області синергетики, коеволюції і ноосфери, які розкривають принципово новий тип зв'язку природи і людини в їх взаємодії і передбачають застосування людством усвідомленої раціональної стратегії взаємодії з навколишнім середовищем.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Введення в науковий обіг терміна «екологічний імператив» відбулося порівняно недавно, в кінці 80-х років ХХ століття, і зобов'язане інтенсивній трансформації і сутнісному наповненню поняття «екологія». Категорія «екологічний імператив» була введена в науку Н. Н. Мойсєєвим [6]. Коріння терміну лежить у витках імперативу Канта, але спрямовані не на категорію «людина – людина», а на категорію «людина – природа». В результаті, в науковому середовищі відразу ж розгорнулася дискусія щодо ціннісно-нормативних засад екологічного імперативу та областей його застосування.

Таке феноменальне зацікавлення екологічним імперативом та взагалі екологією вимагає деяких пояснень. Термін екологія введений в науку німецьким натуралістом Е. Геккелем в 1866–1868 роках. Приблизно в цей же час географ А. Гумбольдт обґрунтував принцип зворотного зв'язку у взаємодії людини і природи: природа, змінена людиною, в свою чергу впливає на нього і змушує адаптуватися до зміненому середовищі. У 1877 році німецький гідробіолог обґрунтував уявлення про біоценози, в 1942 році В. Н. Сукачов ввів поняття "біогеоценоз". У 1935 році англійський ботанік Артур Тенслі ввів поняття "екосистема", яким він позначив сукупність організмів і абіотичного середовища їх проживання.

У 60–70 роках минулого століття німецький географ К. Троль розробляє уявлення про екологію ландшафту і вводить поняття "ландшафтна екологія". Ним же в 1970 році введено термін "геоекологія" як розвиток уявлень про екологію ландшафту. Поняття "геоекологія" поширилось в останні десятиліття минулого століття завдяки роботам Г. О. Бачинського [2], О. Г. Топчієва [12],

В. О. Бокова, А. В. Єна та В. Г. Єна [3]. У вітчизняній науці стало частіше застосовується поняття "руралістика" як "інтегрована міждисциплінарна наукова галузь" [7].

У 70–80-х роках формується соціальна екологія як новий науковий напрям про взаємозв'язки між соціумами та середовищем їх існування, між суспільством і природою, хоча деякі елементи соціально-екологічної теорії були закладені ще в 1920-х рр. американськими соціологами Р. Парком, Е. Берджессом та Р. Макензі в новому науковому напрямі "Соціальна або людська екологія" (англ. – Social or human ecology). Ще раніше виникла соціологія – наука про закономірності функціонування і розвитку соціальних систем, термін же в науковий обіг ввів Огюст Конт у 1839 році.

Український вчений Г. О. Бачинський (1992) розробив поняття "соціоекологічна система" (СЕС), що має дві підсистеми саморегуляції – природну і соціальну. Головна характеристика СЕС – екологічна ємність території [2].

Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується прискореним переходом до екоконцепцій, серед яких зазначимо наступні:

- концепції взаємодії суспільства з природою;
- концепції сталого (збалансованого) соціально-економічного розвитку (серед головних орієнтирів – невиснажливе природокористування і абсолютний пріоритет (імператив) соціальної екології);
- концепції раціональної територіальної організації суспільства (ТОС);
- концепції глобальних катастроф і участь у них екологічних чинників;
- концепції ландшафтного планування та планування територій країни і регіонів;
- становлення і розвиток еколого-економічної політики;
- регіональна соціально-економічна політика; роль і місце у ній природоохоронних і соціально-економічних чинників;
- становлення і розвиток стратегій екологічної безпеки суспільства, серед яких:

- концепції ГДК – гранично допустимих концентрацій забруднень;
- критерії сумарних техногенних (антропогенно-техногенних) навантажень: гранично допустимі викиди і скиди та ін.;
- критерії ПЗФ – мінімально-необхідних природоохоронних територій;
- концепції екологічних мереж – локальних, регіональних, національних, континентальних;
- планування територій (Генеральна схема планування території України);
- концепції географічного середовища (довкілля).

Екологічний підхід став загальнонауковим методологічним принципом. Екологічні критерії організації життєдіяльності суспільства стали пріоритетними порівняно з традиційними економічними та соціально-економічними. Екологічний термін "навколишнє середовище" помітно потіснив класичне "географічне середовище". Як буде показано далі, екологічні підходи і критерії

стали наскрізними для географічної науки і реально набувають статусу "екологічного імперативу" – морального переконання, закону.

Таким чином, екологічний імператив є наскрізним принципом життєдіяльності людства. На різних рівнях організації життєдіяльності ЕІ ставить різні запити (питання, проблеми) і формує відповідні цільові настанови і завдання:

= на рівні побутової життєдіяльності – формування здорового довкілля, забезпечення екологічної якості (стандартів) населення;

= на рівні побутової рекреації – створення мережі природних ділянок і об'єктів щоденної та щотижневої рекреації; екологічний захист такої мережі; формування екологічної свідомості населення;

= на рівні територіальних соціумів і громад (поселення, низові системи розселення, низові адміністративно-територіальні одиниці, соціально-економічні та етнонаціональні мікрорегіони та ін.) – розвиток видів рекреаційно-туристичної діяльності – комерційних і некомерційних; формування секторів господарства, що об'єднують рекреаційно-туристичну та природоохоронну діяльність та пов'язані з ними види виробничої і соціальної інфраструктури; розробляти механізми і форми менеджменту такими секторами;

= на регіональному рівні – формування регіональних міжгалузевих комплексів рекреаційно-туристичної діяльності (МКРТД); формування регіональної системи природно-заповідного фонду (ПЗФ); створення природного каркасу екологічної безпеки регіону – регіональної екологічної мережі; кадастрова інвентаризація та паспортизація мережі організованої та неорганізованої (самодіяльної) рекреації; формування багаторівневої мережі туристичних об'єктів і маршрутів; планування території з максимальним врахуванням вимог ЕІ;

= на рівні національної економіки (рівень країни) – формування нового сектора господарства, що об'єднує природоохоронну та рекреаційно-туристичну діяльність з обслуговуючими та допоміжними виробництвами і видами діяльності; розроблення нормативно-правової бази функціонування такого сектору у складі національної економіки; створення і використання національної мережі ПЗФ; формування національної екологічної мережі – природного каркасу екологічної безпеки країни; планування території країни та її регіонів; максимальне врахування у всіх стратегіях і концепціях соціально-економічного розвитку основних положень ЕІ;

= на глобальному рівні головною проблемою концепції ЕІ виступає збереження біосфери і режимів її функціонування. Географічна наука розглядає її цілісну соціоприродну земну оболонку (геосферу). Головне завдання біологічної науки – збереження біологічного різноманіття, а географічної – ландшафтного різноманіття. Такі цільові настанови сучасної екології загальноновизнані. Разом з тим у вітчизняній географії цілісна земна оболонка, що інтегрує природу, населення та штучний матеріальний світ, ще не термінована. Традиційне поняття "географічна оболонка" зберігає свою природничу орієнтацію і розглядає земну оболонку без населення з його виробничою і духовною діяльністю.

Відносно нове поняття "ландшафтна оболонка" ще перебуває у стадії розроблення. Поширене вживання цих понять як синонімів не дає методологічного розв'язання.

На глобальному і національному рівнях актуальною є проблема структуризації соціоприродних видів діяльності [10]. Сектор соціоприродних видів життєдіяльності складається з природоохоронної та рекреаційної діяльності; природоохоронної та рекреаційної інфраструктури, допоміжних та обслуговуючих виробництв. Головні різновиди соціоприродної діяльності – охорона природи і рекреація, лишаються не вписаними у структуру господарства країн і регіонів і мають статус "додаткових" галузей чи видів діяльності. Частково таку ситуацію можна пояснити молодістю даних видів діяльності: і охорона природи і рекреація галузями господарства стали порівняно пізно. Згадаймо вітчизняну практику управління, у якій природоохоронна та рекреаційна діяльність одержали управлінський статус лише наприкінці минулого століття. З другого боку, зазначені види діяльності за своїми функціями мають міжгалузевий характер і взаємодіють з десятками суміжних галузей. І ще одна особливість: і природоохоронна діяльність і рекреація мають наскрізний характер і наявні на всіх рівнях життєдіяльності населення – від індивідуального (особистого) до глобального (міжнародного).

Зазначимо, що природоохоронна діяльність, і рекреаційна діяльність щодо менеджменту частково структуровані "зверху", на загальнодержавному рівні, і ще не мають органів управління на нижніх рівнях організації життєдіяльності населення. Формування такого менеджменту на мікрорегіональному та локальному рівнях зробить сектор соціоприродних видів діяльності більш завершеним і ефективним. Рекреаційна діяльність відносно добре структурована на рівні економічних різновидів і позбавлена управлінської систематики на своїх нижніх рівнях. Масова неорганізована рекреація, різні форми побутової рекреації лишаються не структурованими і позбавленими реального менеджменту.

Природоохоронна діяльність у системі державного управління структурована для природно-заповідного фонду. У всіх пострадянських країнах проблеми природоохоронного менеджменту сприйняли лише наприкінці ХХ століття, до того розуміли їх занадто вузько - лише як охорону природного середовища. На даний час предметна область природоохоронної діяльності помітно розширилась і вже охоплює проблеми охорони і природного середовища і довкілля суспільства, у якому суперечливо і нерозривно взаємодіють природа, штучний матеріальний світ, створений людиною (друга природа), і населення з його виробничою і духовною діяльністю.

І ще одна особливість чинної системи природоохоронної діяльності в Україні: вона не поширюється на середовище життєдіяльності населення. У вітчизняному містобудуванні розробляють санітарно-захисні нормативи і регламенти житлової та громадської забудови, але системи управління охороною такого середовища практично немає.

Нам не вдалося встановити місце і функції природоохоронної та рекреаційної діяльності у класифікаціях галузей господарства чи видів економічної діяльності [11]. В усіх випадках вони перекривають чи не десятки різних галузей і кілька секцій і розділів КВЕД. Приходить час формувати у структурі господарства країн і регіонів новий сектор, що об'єднає природоохоронні та рекреаційні види діяльності, а також об'єкти і мережі природоохоронної та рекреаційно-туристичної інфраструктури, комплекс допоміжних та обслуговуючих виробництв. Робоча назва такого структурного підрозділу: сектор соціо-оприродних видів діяльності (рис. 1).

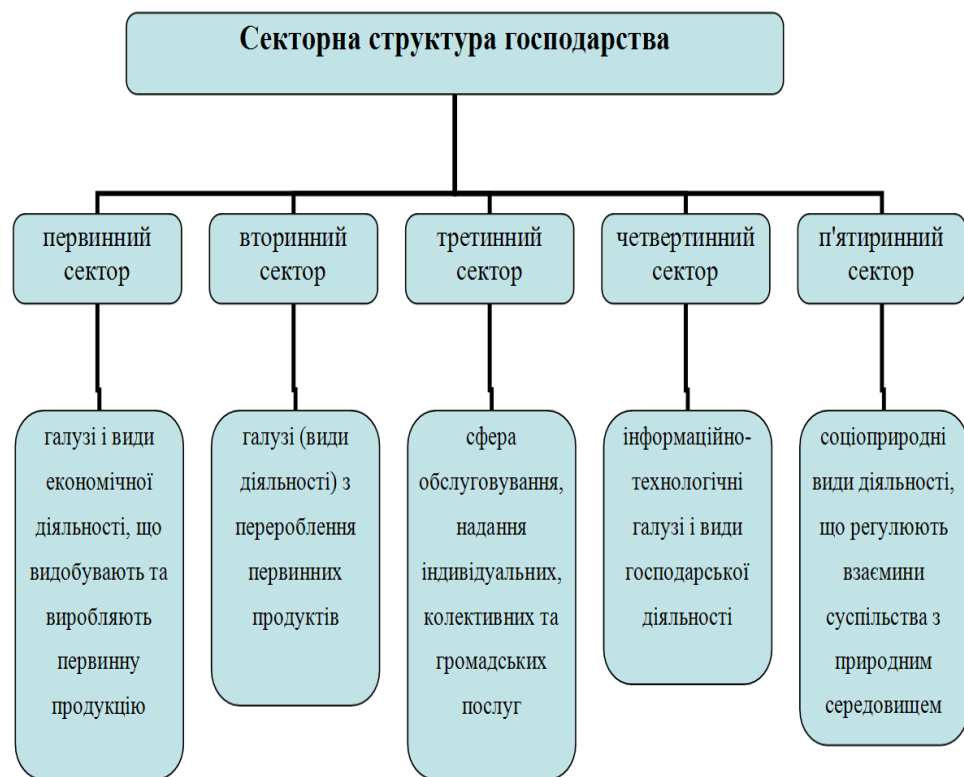

Рис. 1. П'ятисекторна структура господарства країн і регіонів

Секторна структура господарства країн і регіонів матиме такий вигляд: первинний сектор – галузі (види діяльності), що дають первинні продукти; вторинний сектор – галузі (види діяльності) з переробки первинних продуктів; сектор послуг; сектор інформатики та інформаційних технологій; сектор соціо-оприродних видів діяльності – природоохоронних та рекреаційних.

Підкреслимо, йдеться не про механічне об'єднання менеджменту природоохоронних, рекреаційних та "середовищних" видів діяльності. На даний час

вони функціонують у вкрай спрощеному вигляді: управління охороною природи охоплює лише природно-заповідний фонд, чинний туристично-курортний менеджмент обмежується лише туризмом та організованою рекреацією. Обидві складові треба поширити на весь обсяг проблем охорони природи та екологічного захисту довкілля, а також на всі рівні і форми рекреаційної діяльності, включаючи масовий неорганізований відпочинок та побутову рекреацію. Формування нового сектору економіки потребує зкоординованих зусиль різних наук, а імпульсом для таких розробок, на нашу думку, слугує концепція ЕІ. І на регіональному рівні актуальною проблемою лишається класифікація та систематика видів природоохоронної та рекреаційної діяльності. Певною мірою її розв'язання пов'язане з формуванням нового сектору економіки, що інтегрує соціоприродні види діяльності у регіоні. Але геоінформаційні масштаби географічних досліджень помітно укрупнюються і деталізуються. Стають необхідними відповідні методологічні новації. У регіональній економіці набуває поширення розгляд функціональної структури господарства регіонів на засадах концепції міжгалузевих комплексів (МГК). Зокрема виділяють МГК природоохоронні і рекреаційні. У регіонах із слабким розвитком таких видів діяльності можна розглядати МГК соціоприродних видів діяльності в цілому.

Розглянемо проблеми формування таких МГК на прикладі Одеського регіону. В області функціонує Департамент екології та природних ресурсів, що має кушову мережу міжрайонних відділків, яке веде моніторинг екологічної ситуацією і безпосередньо керує діяльністю головних об'єктів ПЗФ. Поза сферою управління лишається формування регіональної екологічної мережі, концептуальна розробка якої вже виконано [17]. Ще не створена система моніторингу якості природного середовища і довкілля на мікрорегіональному і локальному рівні життєдіяльності регіону, наявні лише її певні фрагменти. Не сформована санітарно-захисна зона Одеси і всієї Одеської агломерації. Курортне місто-мільйонер функціонує без "легенів" – без необхідної лісопаркової зони.

Подібна ситуація і з рекреаційно-туристичною діяльністю в регіоні. Функціонують відділи курортного господарства та туризму в обласній адміністрації та мерії Одеси, які здійснюють моніторинг курортної та туристичної діяльності і мають вкрай обмежені повноваження. Величезний потік неорганізованих рекреантів спеціалізованої статистики та управлінських структур не має. Поза статистичним обліком і будь-яким менеджментом дачно-городна рекреація і самодіяльний ринок вторинного житла. Не інвентаризовані регіональні мережі об'єктів і ділянок неорганізованої та побутової рекреації. Не встановлені межі приміських зон для міст регіону, не розроблене їх ешелонування та секторування. Не визначені межі і склад приморських смуг (берегових зон).

Для послідовного розв'язання зазначених проблем розроблена концепція регіонального міжгалузевого комплексу рекреаційно-туристичної діяльності. МГК представляє рекреацію і туризм регіону поєднано (рис. 2) з використанням його значного рекреаційно-туристичного потенціалу, наявної інфраструк-

тури і кваліфікованих кадрів. У єдиній управлінській схемі поєднані всі різновиди туристичної та рекреаційної діяльності, включно до неорганізованого масового відпочинку і побутової рекреації. Рекреаційно-туристичний МГК регіону дає змогу розглядати всі форми і різновиди туризму і відпочинку – організовані й самодіяльні, комерційні й позаекономічні, всіх форм власності та управління.

Наведені приклади показують потенціал концепції ЕІ на рівні регіону у контексті актуальних проблем розвитку природоохоронної та рекреаційної діяльності.

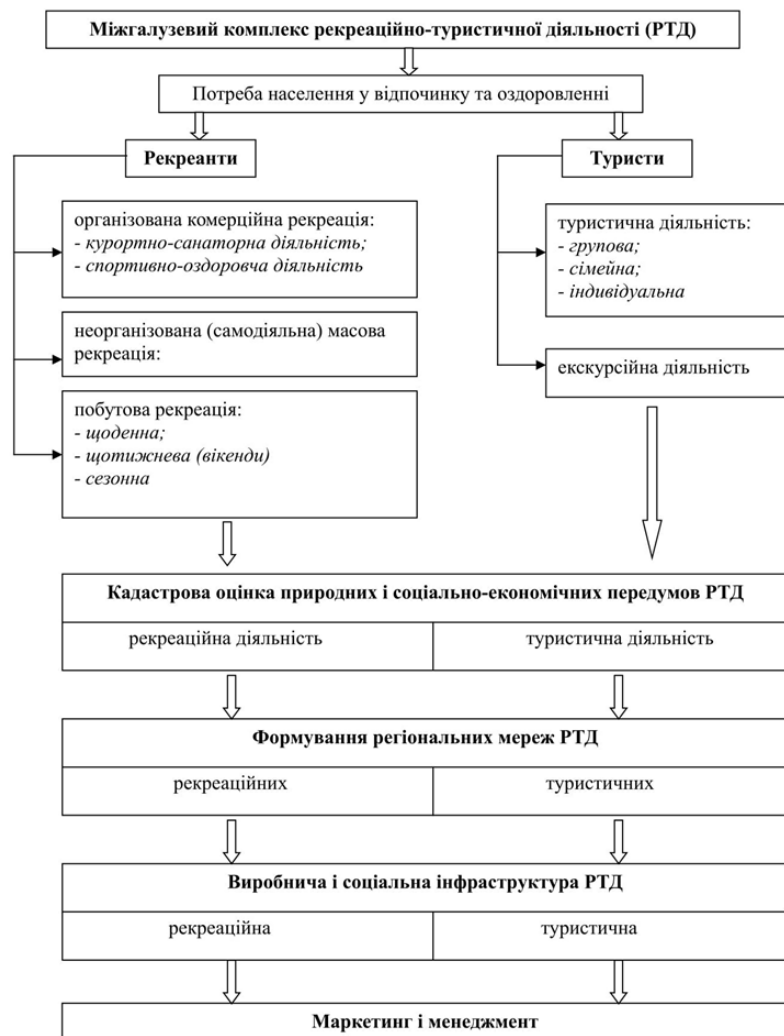

Рис. 2. Регіональний міжгалузевий комплекс рекреаційно-туристичної діяльності

Яскравий приклад потужної екологізації концепцій соціально-економічного розвитку дає планування територій. Це новий науковий напрям географічної науки, започаткований країнами ЄС у середині 1990 р. Протягом попереднього століття набули поширення планування територій міст (генплани) та інтенсивно освоєних планувальних районів (районні планування). Європейці поширили принципи планування територій на окремі країни і групи країн і перевели їх у середні та дрібні (оглядові) картографічні масштаби. Наголосимо, що Україна швидко імплементувала цей напрям і розробила "Генеральну схему планування території України", затверджену Законом України (2002 р.)

Планування територій – це формування стратегії розвитку території для забезпечення повноцінного життєвого середовища. Воно покликане забезпечити сталий і збалансований соціально-економічний розвиток території з раціональним використанням наявних ресурсів і урівноваженням різносистемних проблем її розвитку – економічних, соціальних, природоохоронних. Планування територій являє собою процес регулювання використання територій як всезагального, унікального і безальтернативного природного ресурсу.

Вже позначений загальний напрям планувальних розробок у географії, який названо геоплануванням і до складу якого входять складання генеральних планів міст (генпланів), проектних схем для планувальних районів (районні планування) і оглядових схем планування територій країн і регіонів [27].

Принципи ЕІ пронизують усі компоненти і складові планування територій. Планування природного середовища має на меті його збереження та екологічне оздоровлення, раціональне використання для розселення населення та розміщення господарської діяльності. У сучасній географії його здійснюють за двома напрямками – ландшафтним плануванням [9, 13] та формування природних каркасів екологічної безпеки територій (екологічних мереж).

Планування розселення населення (екістичне планування) орієнтоване на розміщення поселень у найбільш сприятливих умовах щодо проживання, роботи і відпочинку. Планування розміщення господарської діяльності має на меті їх мінімальний екологічний вплив на природу і населення, а також раціональне використання наявних ресурсів і переваг території. Поєднаний аналіз розселення населення та розміщення господарства представляє каркас антропогенно-техногенних навантажень на територію. Цільовою настановою планування територій є співставний аналіз каркасів природної безпеки (екомережа) та антропогенно-техногенних навантажень, виявлення критичних невідповідностей між ними та обґрунтування відповідних планувальних заходів щодо їх подолання.

І ще одна важлива методологічна теза. Планування територій чи не вперше реально позначає проблему територій як своєрідного, унікального і незамінного географічного ресурсу. Ще донедавна територію розглядали лише як земельний ресурс, і у поширених класифікаціях природних ресурсів територіальні ресурси практично не позначені. Це свідчення інтегративного впливу

концепції ЕІ на поступальний розвиток предметної області сучасної географії.

Помітне посилення екологічних принципів у географічних дослідженнях пов'язане з концепцією екологічних мереж. Формування різнорівневих екомереж – міжнародної (Всеєвропейської), національної (Україна), регіональних, позначено законами України (2000 р. та 2004 р.). Екомережа являє собою територіальну систему природоохоронних територій (ядра, екологічні коридори, буферні та сполучні території), що має на меті збереження ландшафтного та біологічного різноманіття природного середовища. Екомережі охоплюють весь природно-заповідний фонд і додатково включають інші категорії земель, що можуть становити до 20–30% території (сучасний норматив ПЗФ у країні трохи перевищує 6%).

Показова багаторівневність екологічних мереж – від міжнародних і національних до регіональних і локальних. Складною проблемою виступає змістовне і натурне (картографічне) стикування екомереж різних рівнів, а також сусідніх країн і регіонів. Концепція екологічних мереж має потужний інтегруючий потенціал для географічної науки та її галузевих напрямків, який ще використовується вкрай недостатньо.

На даний час розроблена і затверджена ескізна схема національної екологічної мережі України, обгрунтовані програми та ескізні схеми формування регіональних екомереж (області та АРК), здійснені перші розробки екомереж на рівні історико-географічних регіонів країни. Разом з тим концепція екологічних мереж ще не увійшла до навчальних програм і учбових планів підготовки географів університетського рівня. Це масштабна за територіальним охоптом і конструктивна концепція ще не стикована законодавчо, методологічно і методично з природоохоронною та рекреаційно-туристичною діяльністю. І це одне з актуальних завдань вітчизняної географії.

ВИСНОВКИ

В підсумок відмітимо, що за короткий час екологічні підходи у географічних дослідженнях експоненційно зростали від окремих характеристик і показників, до основних чинників і критеріїв розвитку і далі – до базисних методологічних принципів і нормативів. У сучасній предметній області сформувався екологічний імператив (моральний закон), який справляє визначальний вплив на розробку будь-яких концепцій і програм соціально-економічного розвитку країн і регіонів.

На рівні світового господарства і національних економік вже позначена проблема формування нового сектору економіки, який об'єднав би природоохоронні та рекреаційні галузі господарства та відповідні види господарської діяльності. Ця проблема зумовлена стрімким зростанням таких галузей і видів діяльності, з одного боку, і повним їх не включенням у чинні класифікації та систематики галузей і видів економічної діяльності. Пропонується назва нової структурної одиниці: сектор соціоприродних видів економічної діяльності.

На регіональному рівні для прискореного розвитку соціоприродних видів діяльності необхідно формувати міжгалузеві комплекси – природоохоронних та рекреаційно-туристичних галузей. Цільові настанови таких формувань – розширення сфер їх повноважень з включення нових видів діяльності і базових рівнів природоохоронної та рекреаційної діяльності.

Концепція екологічного імперативу орієнтується на імплементацію Україною європейського досвіду формування екологічних мереж, ландшафтного планування та планування територій, які вже мають необхідну нормативно-правову базу і потребують прискореного методологічного та методичного розроблення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнов В. Х. Від вчення В.І. Вернадського про ноосферу до ідеї "екологічного імперативу" [Текст] / В. Х. Арутюнов, Т. В. Глебова // Постметодика: Науковий журнал Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського, 2001. – № 5 (37). – С. 12–16.
2. Бачинский Г. А. Социэкология: теоретические и прикладные аспекты [Текст] / Г. А. Бачинский. – К.: Наукова думка, 1991. – 152 с.
3. Боков В. О. Геоэкология. Научно-методическая книга по экологии [Текст] / В. О. Боков, А. В. Єна, В. Г. Єна Симферополь: Таврия, 1996. – 384 с.
4. Ландшафтне планування в Україні [Текст] / Л. Г. Руденко, Є. О. Маруняк, О. Г. Голубцов та ін.; під ред. Л. Г. Руденка. – К.: Реферат, 2014. – 144 с.
5. Малюта Л. Екологічний імператив забезпечення економічної безпеки в контексті сталого розвитку суспільства [Текст] / Л. Малюта, Л. Мельник, О. Погайдак // Галицький економічний вісник, 2014. – Том 44. – № 1. – С. 21–29.
6. Моисеев Н. Н. Экология человечества глазами математика [Текст] / Н. Н. Моисеев. – М.: Молодая гвардия, 1988. – 254 с.
7. Павлов О. І. Сутність теоретичних засад руралістики: понятійно-категоріальний апарат [Текст] / О. І. Павлов // Економіка АПК, 2016. – № 5. – С. 30–37.
8. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року // Закон України від 21 грудня 2010 року № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>
9. Руденко Л. Г. Екологічний імператив у пріоритетах інтегрованого планувального процесу в Україні [Текст] / Л. Г. Руденко, С. А. Лісовський, Є. О. Маруняк // Український географічний журнал, 2016. – № 4. – С. 9–16.
10. Сич В. А. Соціоприродні види діяльності у господарських комплексах країн і регіонів [Текст] / В. А. Сич, О. Г. Топчієв, Д. С. Мальська, В. В. Яворська // Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції "Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення" (Херсон, 3-4 жовтня, 2019 р.). - Херсон: "Гельветика", 2019. – С. 219–222.
11. Топчієв О. Г. Географічні складові предметної області рекреаційно-туристичної діяльності [Текст] / О. Г. Топчієв, В. В. Яворська, О. І. Ніколаєва // Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки. Одеса, 2016. – Том 21. Вип. 2(29). – С. 171–185.
12. Топчієв О. Г. Геоэкология: географические основы природопользования [Текст] – Одесса: Астропринт, 1996 – 391 с.
13. Топчієв О. Г. Планування територій : навч. посібник [Текст] / О. Г. Топчієв, Д. С. Мальчикова. – Херсон: Грінь Д. С., 2014. – 268 с.
14. Топчієв О. Г. Рекреаційно-туристична діяльність як складова регіональних господарських

- комплексів: концептуально-понятійний огляд [Текст] / О. Г. Топчієв, В. В. Яворська, О. І. Ніколаєва // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки, 2016. – Вип. 5. – С. 128-134.
15. Туниця Ю. Ю. Екологічний імператив сталого розвитку регіонів України: в пошуках чинників консолідації суспільства [Текст] / Ю. Ю. Туниця // Науковий вісник НЛТУ України, 2011. – Вип. 21. – С.146–156.
 16. Шеляг-Сосонко Ю. Р Екологічний імператив сталого розвитку України [Текст] / Ю. Р. Шеляг-Сосонко, Я. П. Дідух // Наукові записки НаУКМА, 2002. – Том 20. – С. 460–464.
 17. Яворська В. В. Особливості формування екомережі регіону Українського Причорномор'я [Текст] / В. В. Яворська, В. А. Сич, К. В. Коломієць // Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки. – Одеса, 2015. – Том 20. Вип. 4. – С. 129–143.
 18. *Barriere O. Coviability of Social and Ecological Systems: Reconnecting Mankind to the Biosphere in an Era of Global Change. Vol. 1 : The Foundations of a New Paradigm* [Текст] / O. Barriere O. et al. – Springer International Publishing, 2019. – 728 p.
 19. *Barriere O. Coviability of Social and Ecological Systems: Reconnecting Mankind to the Biosphere in an Era of Global Change. Vol. 2: Coviability Questioned by a Diversity of Situations* [Текст] / O. Barriere O. et al. – Springer International Publishing, 2019. – 340 p.
 20. *Begon M. Ecology: from individuals to ecosystems* [Текст] / M. Begon, C. Townsend, J. Harper. – Wiley-Blackwell, 2006. – 738 c.
 21. *Benedict M. A. Green infrastructure: linking landscapes and communities* [Текст] / M. A. Benedict, E. T. McMahon. - Washington: Island Press, 2006. - 185 p.
 22. *Berry T. The Great Work: Our Way into the Future* [Текст] / T. Berry. – New York: Broadway Books, 2000. – 241 p.
 23. *Frederick S. The ecological imperative for environmental design and planning* [Текст] / S. Frederick, M. Simmons, M. Gallagher // *Frontiers in Ecology and the Environment*, 2013. – Vol. 11, Issue 7. – P. 355–361.
 24. *Holden E. The Imperatives of Sustainable Development* [Текст] / E. Holden, K. Linnerud, D. Banister // *Sustainable Development*, 2016. – Vol. 25, Issue 3. – P. 213-226.
 25. *Munn T. Encyclopedia of global environmental change* [Текст] / T. Munn – Hoboken, NJ: Wiley, 2002. – 642 p.
 26. *Santra S. C. Ecology: basic and applied* [Текст] / S. C. Santra. – M.D. Publications Pvt. Ltd, 1994. – 250 c.
 27. Territorial Agenda of the European Union 2020. [Electronic resource]. – Access mode : https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_agenda_2020.pdf.

REFERENCES

1. Arutjunov, V. H., Gljebova T. V. (2001), Vid vchennja V.I. Vernads'kogo pro noosferu do idei "ekologichnogo imperatyvu" [From the teachings of V.I. Vernadsky about the noosphere to the idea of "environmental imperative"], *Postmetodyka: Naukovyj zhurnal Poltav'skogo oblasnogo instytutu pisljadyplomnoi' pedagogichnoi' osvity imeni M.V. Ostrograd'skogo*, № 5 (37), pp. 12–16.
2. Bachinskij, G. A. (1991), *Sociojekologija: teoreticheskie i prikladnye aspekty* [Socioecology: theoretical and applied aspects], K.: Naukova dumka, 152 p.
3. Bokov, V. O., Ena, A. V., Ena, V. G. (1996), *Geojekologija. Nauchno-metodicheskaja kniga po ekologiji* [Geoecology. Scientific and methodological book on ecology], Simferopol': Tavrija, 1996, 384 p.
4. Rudenko, L. G., Marunjak, Je. O., Golubcov, O. G. ta in. (2014), *Landshaftne planuvannja v Ukrai'ni* [Landscape planning in Ukraine], Kyi'v, 144 p.
5. Maljuta, L., Mel'nyk, L., Pogajdak, O. (2014), *Ekologichnyj imperatyv zabezpechennja*

- ekonomichnoi' bezpeky v konteksti stalogo rozvytku suspil'stva [Ecological imperative care of the economical bezpeky in the context of the old development of suspension], *Galician Economic Bulletin*, Vol. 44(1), pp. 21–29.
6. Moiseev, N. N. (1988), *Ekologija chelovechestva glazami matematika [Ecology of humanity through the eyes of mathematician]*, M.: Molodaja gvardija, 1988. – 254 s.
 7. Pavlov, O. I. (2016), Sutnist' teoretychnyh zasad ruralistyky: ponjatijno-kategorial'nyj aparat [The essence of theoretical foundations of Rural science: the conceptual categorical apparatus], *Economy of AIC*, № 5, pp. 30–37.
 8. *Pro Osnovni zasady (strategiju) derzhavnoi' ekologichnoi' polityky Ukrainy na period do 2020 roku. Zakon Ukrainy vid 21 grudnja 2010 roku № 2818-VI [About the Fundamental Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine until 2020. The Law of Ukraine. No. 2818-VI, December 21, 2010]*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>. [Accessed 01 November 2019].
 9. Rudenko, L. G., Lisovs'kyj, S. A., Marunjak, Je. O. (2016), Ekologichnyj imperatyv u prioritetah integrovanogo planuvannogo procesu v Ukraini [Ecological imperative in the priorities of the integrated planning process in Ukraine], *Ukrainian Geographical Journal*, № 4, pp. 9–16.
 10. Sych, V. A., Topchijev, O. G., Mal's'ka, D. S., Javors'ka V. V. (2019), *Sociopryrodni vydy dijal'nosti u gospodars'kyh kompleksah kraj'n i regioniv [Socio-natural activities in economic complexes of countries and regions]*, Proceedings of the VIII International Scientific-Practical Conference "Regional Problems of Ukraine: Geographical Analysis and Search for Solutions" (Kherson, October 3–4, 2019), Kherson: "Gel'vetyka", pp. 219–222.
 11. Topchijev, O. G., Javors'ka, V. V., Nikolajeva, O. I. (2016), Geografichni skladovi predmetnoi' oblasti rekreacijno-turystychnoi' dijal'nosti [Geographical components of the subject area of recreational and tourist activity], *Odesa National University Herald. Geography and Geology*, vol. 21(2), pp. 171–185.
 12. Topchijev, O. G. (1996), *Geojekologija: geograficheskie osnovy prirodopol'zovanija [Geoecology: geographical basics of nature management]*, Odessa: Astroprint, 391 p.
 13. Topchijev O. G., Mal'chukova D. S. (2014), *Planuvannja terytorij: navch. posibnyk [Territory planning: manual]*, Herson: Grin' D. S., 268 p.
 14. Topchijev, O. G., Javors'ka, V. V., Nikolajeva, O. I. (2016), Rekreacijno-turystychna dijal'nist' jak skladova regional'nyh gospodars'kyh kompleksiv: konceptual'no-ponjatijnyj ogljad [Recreation and tourism activity as part of regional economic systems: conceptual review], *Scientific Herald of Kherson State University. Geographic Sciences*, vol. 5, pp. 128–134.
 15. Tunycja, Ju. Ju. (2011), Ekologichnyj imperatyv stalogo rozvytku regioniv Ukrainy: v poshukah chynnykiv konsolidacii' suspil'stva [Ecological imperative for sustainable development of Ukrainian regions: in search of factors of social consolidation], *Scientific Herald of NLTU Ukrainy*, vol. 21, pp. 146–156.
 16. Sheljag-Sosonko, Ju. P., Diduh, Ja. P. (2002), Ekologichnyj imperatyv stalogo rozvytku Ukrainy [Ecological imperative of sustainable development of Ukraine], *Scientific notes of NaUKMA*. Tom 20, pp. 460–464.
 17. Javors'ka, V. V., Sych, V. A., Kolomijec', K. V. (2015), Osoblyvosti formuvannja ekomerezhi regionu Ukrain's'kogo Prychornomor'ja [Features of the formation of the eco-network of the region of the Ukrainian Black Sea region]. *Odesa National University Herald. Geography and Geology*, vol. 20(4), pp. 129–143.
 18. Barriere, O. (2019), Coviability of Social and Ecological Systems: Reconnecting Mankind to the Biosphere in an Era of Global Change. Vol. 1 : The Foundations of a New Paradigm / O. Barriere O. et al. – Springer International Publishing, 728 p.
 19. Barriere, O. (2019), Coviability of Social and Ecological Systems: Reconnecting Mankind to the Biosphere in an Era of Global Change. Vol. 2: Coviability Questioned by a Diversity of Situations / O. Barriere O. et al. – Springer International Publishing, 340 p.
 20. Begon, M., Townsend, C., Harper, J (2006), *Ecology: from individuals to ecosystems*. Wiley-Blackwell, 738 p.

21. Benedict, M. A., McMahon, E. T. (2006), Green infrastructure: linking landscapes and communities. Washington: Island Press, 185 p.
22. Berry, T. (2000), The Great Work: Our Way into the Future. New York: Broadway Books, 241 p.
23. Frederick, S., Simmons, M., Gallagher, M. (2013), The ecological imperative for environmental design and planning. Vol. 11, Issue 7, pp. 355–361.
24. Holden, E., Linnerud, E., Linnerud, K., Banister, D. (2016), The Imperatives of Sustainable Development. Sustainable Development. Vol. 25, Issue 3, pp. 213–226.
25. Munn, T. (2002), Encyclopedia of global environmental change. Hoboken, NJ: Wiley, 642 p.
26. Santra, S. C. (1994), Ecology: basic and applied. M. D. Publications Pvt. Ltd, 250 p.
27. Territorial Agenda of the European Union 2020. [Electronic resource]. – Available at: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_agenda_2020.pdf [Accessed 01 November 2019].

Надійшла 13.11.2019

А. Г. Топчиев, докт. геогр. наук, професор¹

В. А. Сыч, канд. геогр. наук, доцент¹

В. В. Яворская, докт. геогр. наук, професор¹

А.А. Долинская, аспирант²

¹Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

кафедра економічної і соціальної географії і туризму,

ул. Дворянская 2, г. Одеса, 65082, Україна;

yavorskaya@onu.edu.ua

²Київський національний університет,

кафедра економічної і соціальної географії,

ул. Владимирская, 64/13, г. Киев, 01601, Україна

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ИМПЕРАТИВ В КОНЦЕПЦИЯХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ЕГО ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ

Резюме

Рассмотрена проблема распространения экологического императива на все виды жизнедеятельности общества и адаптации экологических регламентов и норм к новым цивилизационным условиям. Цель данной работы – представить основные направления использования концепции экологического императива в географических исследованиях. Обозначен вопрос отсутствия в структуре хозяйства стран и регионов единого хозяйственного сектора, который бы объединял природоохранный и рекреационный виды деятельности. В зависимости от уровня организации жизнедеятельности, экологический императив ставит разные задачи – от обеспечения здоровой окружающей среды населения до сохранения биосферы. Отмечено, что конец XX – начало XXI века характеризуется ускоренным переходом к эконоцепциям, среди которых становление и развитие региональной социально-экономической политики; роль и место в ней природоохранных и социально-экономических факторов. Предложено формирование

новой структурной единицы: сектора социоприродных видов экономической деятельности, который объединил бы природоохранные и рекреационные отрасли хозяйства и соответствующие виды хозяйственной деятельности. Рассмотрены проблемы формирования межотраслевого комплекса социоприродных видов деятельности на примере Одесского региона.

Ключевые слова: экологический императив, рекреационно-туристическая деятельность, геоэкологические исследования, социоприродные виды деятельности.

O. G. Topchiev¹

V. A. Sych¹

V. V. Yavorska¹

O.O. Dolynska²

¹Odessa I. I. Mechnikov National University,
Department of Economic and Social Geography and Tourism,
Dvorianskaya St., 2, Odessa, 65082, Ukraine, yavorskaya@onu.edu.ua,
yavorskaya@onu.edu.ua

²Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Department of Economic and Social Geography,
64/13, Volodymyrska Street, City of Kyiv, Ukraine, 01601

ECOLOGICAL IMPERATIVE IN THE CONCEPTS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND ITS GEOGRAPHICAL COMPONENTS

Abstract

Problem Statement and Purpose. The article deals with the problem of extending the ecological imperative to all kinds of life of society and adapting environmental regulations and norms to new civilizational conditions. Over the centuries, the environmental approach, initiated as one of the varieties of biological science, has become a powerful interdisciplinary scientific field that has been integrated by a number of traditional sciences. For geography, social ecology and geoecology became the most visible consequences of cross-curricular integration. The purpose of this paper is to present the main directions of using the concept of environmental imperative in geographical studies.

Data & Methods. As a methodological basis used the developments outlined in scientific papers published by N. N. Moiseev, L. G. Rudenko, O. G. Topchijev, Ju. P. Sheljag-Sosonko, O. Barriere. In the work, cartographic, comparative-geographical, statistical methods are applied. In conducting the study, the authors were guided by general scientific methods in geographical studies, fundamental philosophical methods, in particular the principle of comprehensive consideration of the subject, the principle of unity of logical and historical. The authors used studies in the field of

synergetics, co-evolution and noosphere, which reveal a fundamentally new type of connection between nature and man in their interaction and suggest the application of a conscious human rational strategy of interaction with the environment.

Results. Depending on the level of organization of life, the environmental imperative sets different tasks – from ensuring a healthy environment to preserving the biosphere. It is noted that the end of XX – beginning of XXI century is characterized by accelerated transition to ecoconcepts, among which formation and development of regional socio-economic policy; the role and place in it of environmental and socio-economic factors. The question of the absence of a single economic sector in the structure of the economy of countries and regions that would combine environmental and recreational activities. The formation of a new structural unit is proposed: the sector of socio-natural types of economic activity, which would combine the nature conservation and recreational sectors of the economy and the corresponding types of economic activity. At the regional level, in order to accelerate the development of socio-natural activities, it is necessary to form intersectoral complexes – nature conservation and recreational-tourism industries. The problems of formation of intersectoral complex of socio-natural activities on the example of Odessa region are considered.

Keywords: ecological imperative, recreational and tourist activity, geo-ecological studies, socio-natural activities.